

Мовностилістична канва художньої прози Олени Пчілки

Творчість Олени Пчілки, жінки з багатьма обдаруваннями, дієвої, цікавої особистості, в українській науці достатньо не оцінена й не пошанована. За радянських часів, в силу дворянського походження та інших факторів з цим пов'язаних, вона довго сприймалася тільки як матір Лесі Українки та знаходилася ніби в її тіні. Водночас, виховуючи свою талановиту доньку та інших дітей, вона знаходила час для самореалізації. Знаємо її як письменницю, поетесу, драматурга, мистецтвознавця, журналістку, літературного критика, перекладачку, видавця, фольклористку, зрештою, як першу в Україні жінку-академіка. Тому до 170-річного ювілею від дня народження письменниці хотілося б долучити слово про її творчість, зокрема, прозу, адже, за визначенням багатьох дослідників, саме у прозі найбільш яскраво проявився її письменницький талант.

Олена Пчілка як літературна діячка пробувала себе у фактично у всіх літературних жанрах. У цій розвідці хотілося б привернути увагу до малої прози письменниці, виокремивши ті мовностилістичні засоби, які закладені в її основі й великою мірою впливають на сприйняття цих творів. Варто зазначити, що мова оповідань Олени Пчілки з такого погляду – дуже цікаве явище.

Ключові слова: Олена Пчілка, письменницький доробок, оповідання, художні засоби, фольклоризм.

Заявлена у статті тема є ще однією спробою віддати заслужену шану дуже гідній представниці українського письменства Олені Пчілці. Маємо за честь повернути цій жінці – письменниці, поетесі й драматургу, фольклористці, літературному критику, громадській та культурній діячці, журналістці, перекладачці, видавцю (очолювала видання часопису «Рідний край»), мистецтвознавцю, зрештою, про що наголошував В. Івашків у Передньому слові до наукової монографії О. Мікули «Олена Пчілка і фольклор», «першій українській жінці-академіку» [2, с. 3] ту недодану у ХХ столітті, в часи радянського режиму, повагу, на яку вона справді заслуговує, бо «пройшла довгий і складний творчий шлях» і завжди протягом життя прагнула служити справі розквіту і зміцнення рідної літератури і культури» [1, с. 26].

Абсолютна «невписуваність» у рамки й канони соцреалізму, дворянське походження та, зрештою, й тематика її творів, погляди на

життя зумовили на довгі роки замовчуваність імені Ольги Петрівни Косач, яка в основному згадувалася тільки як матір її геніальної дочки Лариси – Лесі Українки. Проте вклад цієї видатної жінки в розвиток національної культури був настільки великим, а зв'язки широкі, що іноді навіть у ті роки дослідники не могли оминати її увагою, бодай фрагментарно не згадавши про заслуги. Натомість твори письменниці (поетичні, прозові, драматичні, для дітей) та окремі дослідження почали перевидаватися, а багато й видаватися (і то дуже мало) тільки у 70-ті, а більше у 80-ті роки ХХ століття, коли у передчутті суспільних змін було дещо послаблено цензуру до українських видань.

Мовна свідомість є однією з індивідуалізацій етносу. Пізнаючи мову, ми пізнаємо народ, його культуру, психологію, характер. Водночас існує поняття мовленнєвої (чи мовної) поведінки людини, у формуванні якої надзвичайно важливим чинником є вплив соціуму, хоч незаперечним є і зворотній зв'язок між ними. Мова виступає головною ознакою культурно-етнічної (національної) ідентифікації та самоідентифікації особистості. Відомою є істина: доки жива мова народу – доти й існує сам народ. Саме тому політика держав, які підкорювали той чи інший народ, була насамперед спрямована проти розвитку його мови як основного культуротворчого елемента.

Суспільна ситуація кінця ХІХ – початку ХХ століття була неоднозначною стосовно національного розвою, зате викликала піднесення самосвідомості у національно активної частини інтелігенції, яка зуміла навіть у тих складних умовах піднести престиж і народної мови, і народної культури. До здійснення цього долучилася насамперед творча інтелігенція, в тому числі й Олена Пчілка.

Серед дослідників праць письменниці у різні часи можна назвати імена таких вчених, як В. Мова-Лиманський, О. Огоновський, І. Франко, Д. Донцов, М. Тарасенко, А. Чернишов, Є. Шабліовський, О. Ставицький, І. Денисюк, В. Яременко, Н. Вишневська, В. Івашків, Л. Дрофань, О. Іваненко, О. Коваль, Л. Мірошніченко, В. Чайковська та деякі інші. Не можна оминати увагою в цьому переліку дуже доброї праці, монографії О. Мікули «Творчість Олени Пчілки і фольклор», що вийшла уже 2011 року. Проте про мовностилістичні особливості оповідань письменниці хотілося б ширше висловити деякі міркування як про окреме, досить цікаве явище.

Багато дослідників відзначають, що хист Олени Пчілки найбільше проявився у прозі. Скажімо, І. Франко у листі до Олени Пчілки стосовно цього писав: «Мушу Вам сказати, що наші галицькі редактори, великі прихильники і хвалителі Вашої музи, особливо ж Ваших оповідань, іменно за той свіжий тон і за ті ясні коліри, які світяться з кожної стрічки Вашої – щоб Вашим же словом сказати – “вельми зграбненької” прози. І справді, мов на свіжо розквітаючій луці оддыхаєш, так якось любо стає, читаючи Ваші оповідання, а коли де-не-де Ви й сатиру підпускаєте, то й вона також делікатна, мила та зграбна, мов та вода погожа в гарячу днину» [Див: 6, с. 303]. Цікаво, що персонажів для своїх оповідань письменниця обирала або із добре знайомого їй середовища дрібних дворян (пани, пані, паничі, панночки), або із селян, часто за змістом поєднувала їх в одному творі, використовуючи як засіб для творення сюжету *протиставлення*.

Своїм основним завданням у цьому дослідженні вбачаю не стільки широко заприкладувати зразки мовностилістичних засобів оповідань Олени Пчілки, скільки виокремити їх, вибудувати своєрідну вертикаль, визначивши таким чином алгоритм подальших студій по горизонталі, тобто – до детального опрацювання текстового матеріалу.

Зовсім не маю за мету переповідати біографію письменниці, це достатньо широко зроблено самою письменницею у її «Автобіографії» та іншими дослідниками її творчості, проте задля розкриття зазначеної теми варто лише констатувати на окремих біографічних фактах, які вплинули безпосередньо не тільки на її культурно-політичні погляди, але й на мовну канву її творів, оскільки *метод біографізму* іноді дозволяє у дослідженнях виявляти цікаві причинно-наслідкові зв'язки.

Будучи за походженням із небагатого, але шанованого й ітелігентного дворянського роду, сім'я Косачів (так складалося у зв'язку із умовами життя) мала стосунки із простими людьми та добре до них відносилася. У роки дитинства та юності Ольги сім'я жила в Гадячому, а господарство її велося на хуторі Підварку, що знаходився за кілька верст і дістався матері, Єлизаветі Іванівні, як посаг. У згаданій «Автобіографії» письменниця написала: «Господарством клопоталася більше мама. Батько, як ніби чоловік “образований”, а в такій глушині це трапляється рідко, спочатку

почав служити по виборах земським суддею, та з часом спостережено, що він держить руку “дрібноти”, отож утратив ласку гадяцького дворянства і його вибирати перестали»; за її ж словами, «служити після цього він ніде не служив, та юридичних справ не кидав, – пособляв своїм знаттям тій же таки “дрібноті”» [4, с. 219].

Стосовно свого дитинства та початкової освіти, коли особливо формуються погляди на життя, Олена Пчілка зазначила: «Через те, що наші батьки не були пани дуже великі, то в нас, на наше щастя, не було ні “гувернерів”, ні “гувернанток”. Нас гляділа й виховувала мати за допомогою няньок, а коли ми доростали до книжної науки, то вчив нас батько» [4, с. 219]. Після цього, як відомо, письменниця успішно навчалася та закінчила Київський зразковий пансіон шляхетних дівчат, у якому здобула добрі знання з літератури, вивчила французьку та німецьку мови. Перелік таких фактів можна було б продовжувати. Але вже із сказаного бачимо, що вона, з одного боку, мала дворянське походження і отримала добру освіту, спілкувалася з передовою творчою інтелігенцією (письменниками, композиторами, театралами, художниками), серед яких на той час були популярними ідеї народництва, а з другого – постійно спілкувалася із простими селянами (під час проживання родини і на Полтавщині, і на Волині, у Колодяжному), добре володіла місцевим діалектом, захоплювалася й знала українські народні звичаї, обряди, записувала український фольклор, студіювала його. Її дослідженнями української вертепної драми, колядок, українських дум та їх виконавців, легенд, народної гумористики, думками стосовно інтерпретації єврейського національного типу фольклористи послуговуються й досі.

Власне, зважаючи вже навіть на ці одиничні факти (їх насправді може бути набагато більше), можемо стверджувати, що мова, як, до речі сказати, й тематика та зміст творів Олени Пчілки формується під впливом двох чинників: літературної мови освіченого та письменницького середовища й народної традиції. Поєднання цих двох обставин зумовило й особливий шарм мовностилістичної канви її, зокрема, оповідань, визначаючи, разом з тим і рівень «мовної свідомості», яка, судячи з «Автобіографії» та творів авторки, була у неї на високому рівні. Вона не піддавалася віянням русифікації, ніколи не дистанціювала себе у мовному плані від простого народу, селян, а навпаки, переймала й використовувала їх мовленнєвий досвід у своїй творчості. Це й зумовило особливий *фольклоризм* її творів,

частини яких, де йдеться про життя селян, і за стилем, і стилістично тяжіли до народно-розмовного типу мовлення. Стосовно цього О. Мікула зазначила: «Народна творчість була для письменниці тим цілющим джерелом, з якого вона черпала невмирущу силу народного слова. Її приваблювали соціальні та національні потреби народних пісень, казок, оповідань, байок, їх моралізаторська й виховна функція. Саме тому, – пояснює далі дослідниця, – в поетичних і прозових творах Олени Пчілки знаходимо різні вияви зв'язку її літературної творчості з народною словесністю – від *стилізації* і прямого введення фольклорного елемента в твір до глибокого індивідуального переосмислення і трансформації крізь призму свого бачення народних сюжетів, мотивів, образів, символів» [3, с. 128].

Досить частим прийомом (про це також згадує у своєму дослідженні О. Мікула [3, с. 164]), який використовує письменниця у своїх оповіданнях, є прийом *антитези*, як уже згадувалося, різкого протиставлення, що характерний для народних казок, легенд переказів та оповідань. Як приклад можна навести твори «Чад», «Забавний вечір», «Збентежена вечеря» та інші. При цьому авторка протиставляє дії, вчинки героїв, їх умови життя, характери, ідеї і навіть мову та імена, як, скажімо, в оповіданні «Збентежена вечеря», де панство відкрито кепкує над ім'ям хлопчика Омелька з простої родини, який приніс на Різдво своїй хрещеній вечерю.

У надзвичайно психологічно глибокому оповіданні «Чад» протиставлення торкаються внутрішнього світу героїв, їх способу життя, моральних переконань, які виявляються значно вищими у представників простого народу. Як зазначає О. Мікула, «фольклорна антитеза дозволила Олені Пчілці перевести звичайну побутову інформацію в естетичну площину» [3 с. 167].

У прозі письменниці часто простежують *казкові контамінації*, як, наприклад, мотив невиконаної обіцянки. Цей композиційний прийом виразно простежується в оповіданні «Чад» (і в деяких інших), у якому панич не додержує свого слова, призначивши у мороз побачення дівчині-селянці Лукії, за що вона мало не поплатилася життям. Аналог такого прийому можемо знайти в казці «Про калинову сопілку» та інших.

Олена Пчілка у своїх оповіданнях використовує образ *оповідача* (розповідача), що стилістично іноді особливо наближає оповідь до народного наративу. Це або сама авторка (оповідь найчастіше тоді

ведеться від першої особи, як у ранньому оповіданні письменниці «Солов'їний спів» [5, с. 252–267], хоч вона зазначає, що про описувану подію розповів їй один молодий київський слідчий), або конкретний персонаж, який ніби «організовує» сюжетну канву твору. Проте у творах авторки оповідач від народного наратора відрізняється насамперед тим, що найчастіше він не з селянського, а з «панського» середовища. Іноді їх може бути кілька. Скажімо, оповідання «Товаришки» розпочинається діалогом, після логічного завершення якого зазначено: «Так розмовляли між собою дві старі панії, сидючи в гостиній, а попросту сказавши, в невеликій світлиці, побіленій крейдою, з трьома малуватими вікнами» [5, с. 127].

Варто згадати також апелювання письменниці до іскрометного народного *гумору*, як в оповіданнях «Півтора оселедця» [5, с. 368–387], «Пожди, бабо нових правів» [5, с. 352–368] та деяких інших.

Мовну канву малої прози Олени Пчілки великою мірою творять також *лексичні елементи*, які безпосередньо взаємодіють із народною творчістю, як тексти конкретних народних творів (наприклад, текст колядки в оповіданні «Чад» [5, с. 114–115], *паремії* та *фразеологізми* (Бог не видасть – свиня не з'їсть, старість не догана, назвався грибок, лізь у козубеньку та інші), *народні звертання* (мила моя), *постійні епітети* (козацький ус, гарячі уста, люба дівчина) та багато інших.

Названі та інші лінгвістичні засоби в оповіданнях Олени Пчілки доцільно використовуються для характеристики персонажів, тримають емоційне та психологічне навантаження, роблять твір близьким, зрозумілим, «своїм» для читачів.

Отже, на формування особливостей мовностилістичної канви оповідань Олени Пчілки найбільше вплинули такі чинники: середовище проживання та оточення, що зумовило й певні культурно-політичні переконання письменниці, виховання, освіта, літературна традиція та, з іншого боку, народна творчість, спілкування із простими селянами. Названі чинники і сформували неповторне, особливо-своєрідне звучання та сприйняття цих творів.

Література

1. Вишнеvsька Н. Олена Пчілка. Пчілка О. Твори. Київ: Дніпро, 1988. С. 5–26.
2. Івашків В. Переднє слово. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор. Ужгород: Гражда, 2011. С. 3–4.
3. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор. Ужгород : Гражда, 2011. 312 с.

4. Пчілка О. Автобіографія. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор. Ужгород: Гражда, 2011. С. 215–274.
5. Пчілка О. Твори. Київ: Дніпро, 1988. 584 с.
6. Ткаченко І. Листи Івана Франка до Олени Пчілки. Літературний архів. 1930. Кн. III–IV. С. 285–312.

References

1. Vyshnevskaya N., Olena Pchilka. *Pchilka O. Tvory*. [Pchilka O. Works]. Kyiv, 1988, pp. 5–26. (in Ukrainian).
2. Ivashkiv V. Perednie slovo [Foreword]. In: *Mikula O. Tvorchist Oleny Pchilky i folklor*. Uzhhorod, 2011, pp. 3–4. (in Ukrainian).
3. Mikula O. *Tvorchist Oleny Pchilky I folklor*. [Olena Pchilka's works and folklore]. Uzhhorod, 2011, 312 p. (in Ukrainian).
4. Pchilka O. *Avtobiohrafia* [Autobiography]. In: *Mikula O. Tvorchist Oleny Pchilky I folklor*. Uzhhorod, 2011, pp. 215–274. (in Ukrainian).
5. Pchilka O. *Tvory* [Works]. Kyiv, 1988, 584 p. (in Ukrainian).
6. Tkachenko I. *Lysty Ivana Franka do Oleny Pchilky* [Ivan Franko's letters to Olena Pchilka]. Literary archive, 1930, kn. 3-4, pp. 285–312. (in Ukrainian).

Zhanna Yankovska. The Linguistic Stylistic outline of the Prose of Olena Pchilka. The works of Olena Pchilka, a woman of many talents, an active, interesting personality, have not been properly appreciated or regarded by Ukrainian researchers. During Soviet times, due to her noble descent and other factors associated with it, she was long perceived only as Lesia Ukrainka's mother and was in the shadow of her daughter. In the meantime, bringing up her talented daughter and other children, she managed to find time for self-fulfillment. She is known as a writer, a poet, a playwright, an art-critic, a journalist, a literary critic, a translator, a publisher, a folklorist, and eventually as a first female academic in Ukraine. Therefore, to commemorate her 170-th anniversary, it is worth contributing to the research of her works, especially the prose ones, since, according to many researchers, her literary talent was the most vividly manifested in her prose writings.

Olena Pchilka as a literary figure tried her hand in practically all kinds of literary genres. In the current study the attention is focused on the writer's short prose and the linguistic and stylistic devices which lay in the basis of her works and have influence on their perception. It is worth noting that the language of Olena Pchilka's works appear to be an extremely interesting phenomenon from this perspective.

Key words: Olena Pchilka, literary heritage, short stories, literary devices, folklorism.

Янковська Жанна Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія», *ORCID iD*: 0000-0002-7846-2796; zanna.malva@gmail.com